

труды по гражданскому праву. – М.: Статут, 2000. – С. 84. 7. *Александров Н.Г.* Законность правоотношения в советском обществе. – М.: Госюриздат, 1955. – С. 134–135. 8. *Витрук Н.В.* Субъективные права советских граждан и их развитие в период строительства коммунистического общества: Автореф. дис. ... канд. юрид. наук. – К., 1965. – С. 8–9. 9. *Иванников И.А.* Толковый словарь по теории права. – Ростов-на-Дону: Феникс, 2005. – С. 72. 10. Новый юридический словарь / Под ред. А.Н. Азриляна. – М.: Институт новой экономики, 2006. – С. 683. 11. *Скакун О.Ф.* Теория государства и права: Підручник. – Х.: Консум, 2006. – С. С. 354–362. 12. *Алексеев С.С.* Общая теория права: Учеб. 2-е изд. – М.: ТК Велби; Проспект, 2008. – С. 380, 381. 13. *Пушкіна О.В.* Конституційний механізм забезпечення прав людини і громадянина в Україні: проблеми теорії і практики: Автореф. дис... доктора юрид. наук; Нац. юрид. акад. України ім. Я. Мудрого. — Х., 2008. — С. 10–17.

I. В. МИМА

ДЕЯКІ АСПЕКТИ ВИЗНАЧЕННЯ ТИПУ ДЕРЖАВИ ЗАЛЕЖНО ВІД МІСЦЯ РЕЛІГІЙНИХ НОРМ У ПРАВОВІЙ СИСТЕМІ КРАЇНИ

Анализируются классические подходы к типологии государства. На основе осмысления религиозных норм как элементов системы источников права, степени влияния религиозных норм на правовую систему приведена характеристика нетрадиционных для отечественной общетеоретической науки типов государства: несветских (теократических, идеократических, клерикальных) и светских (эквипотенциальных, преференциальных, контаминационных). Определены особенности типов украинского государства.

In the article in theory classic approaches pereosmysleno an author to tipologii of the state. Through the successive analysis of religious norms as elements of the system right a source, degrees of influencing of religious norms on the legal system, description of untraditional for domestic general theoretic science types of the state is resulted: unsocieties (theocratic, ideokraticheskikh, clerical) and societies (ekvipotentsial'nykh, preferentsial'nykh, kontaminatsionnykh). This research gave possibility to define the features of historical and modern type of the Ukrainian state.

Сучасний етап розвитку вітчизняної правової науки характеризується утвердженням плюралізму в дослідженні юридичних феноменів, що сприяє подоланню схематизму та догматичного, інструментального підходу до розуміння сутності права та держави, який обмежувався виключно формально-юридичним дослідженням державно-правових явищ. Дослідженням держави та права з позицій юридико-аксіологічного підходу займалися: А. Бабенко, В. Графський, І. Ільїн, М. Елон, В. Єленський, В. Журавський, Н. Колотова, Л. Кофанов, О. Купріянов, В. Лубський, О. Лейст, М. Марченко, П. Музиченко, Н. Оніщенко, М. Орзіх, А. Павлов, Р. Папаян, О. Скакун, В. Соловійов, П. Сорокін, Р. Сотт, М. Суворов, І. Суріков, В. Творцов, О. Тер-Акопов, Є. Хоубел, В. Червонюк, Л. Явич та інші. Вони акцентують увагу на необхідності ґрунтовного аналізу впливу релігії та релігійних норм на виникнення та розвиток держави і права.

© *МИМА Ирина Владимировна* – кандидат юридичних наук, викладач Криворізького навчального центру Одеської національної юридичної академії

Право усвідомлюється як інструмент культури, що відображає цінності, які відображають особливості історичного розвитку певної держави. Одним із способів класифікації держав є типологізація, що заснована на всебічному аналізі основних ознак держави. На думку М. Марченка, класифікація держав та їх правових систем за типом – об'єктивно необхідний, закономірний процес пізнання державно-правової матерії, відображає логіку природно-історичного процесу розвитку держави та права¹. Існують два підходи до типології держави: формаційний (засновується на суспільно-економічній формації) та цивілізаційний (визначається відповідно до ступеня суспільного розвитку та рівня матеріальної культури). При цьому поза увагою вчених залишається дослідження типології держави залежно від ступеня впливу релігійних норм на правову систему певної країни. Адже нині продовжують існувати правові системи, засновані на нормах релігійного права, набуваючи поліюридичного характеру. Відмова від ідеологічного монізму дає можливість визначити ступінь впливу релігії на зміст соціальних норм, які за певних умов трансформуються у правові норми; пізнати сутність держави на певному етапі історичного розвитку, особливості її виникнення та еволюції.

У зарубіжному державознавстві досить поширений цивілізаційний критерій типологізації держави, основою якого є категорія «цивілізація». Цивілізацію можна визначити як соціокультурну систему, що спирається не тільки на соціально-економічні, а й етнічні, духовні засади суспільства, визначає рівень економічної, політичної, соціальної і духовної свободи особи. За цивілізаційного підходу тип держави визначається не стільки об'єктивно-матеріальними, скільки суб'єктивно-духовними, культурними факторами. На думку А. Тойнбі, цивілізація – це відносно замкнений і локальний стан суспільства, що характеризується спільністю культурних, економічних, географічних, релігійних, психологічних та інших ознак, дві з яких залишаються незмінними: 1) релігія і форми її організації; 2) територія, точніше ступінь віддаленості від того місця, де це суспільство первісно виникло².

У вітчизняному державознавстві питання типології держави і права досі розглядаються переважно з позицій формаційного підходу, який передбачає, що держава і право залежно від характерних для певного історичного періоду базисних відносин набувають типових рис, що у сукупності визначають певний «історичний тип держави і права»³.

Аналіз класичних підходів до типологізації держави і права свідчить, що жоден з них не може дати максимально достовірні дані про історичні типи держави. Тому необхідно виділити додаткові типи у класифікації держави. В процесі типологізації держави замість категорії «соціально-економічна формація» слід використовувати категорію «суспільна формація», яка відображає стан суспільства як певної, історично визначеної системи економічних, соціальних, політичних, духовно-культурних відносин, релігійних зокрема. Релігійні норми як структурний елемент релігійної системи та дійовий соціальний регулятор активно впливають на розвиток держави і права, суспільне життя і поведінку людей, на правову систему та систему джерел права зокрема. Обираючи ступінь впливу релігійних норм на правову систему та систему джерел права як критерій типологізації держави, можна виділити несвітські та світські типи держави.

Несвітськими є держави, де на правову систему та систему джерел права, істотний вплив справляють релігія та релігійні норми, рішення законодавчих ор-

ганів повністю або частково ґрунтуються на змісті релігійних норм. Залежно від ступеня загальнообов'язковості релігії або ідеології чи відокремлення від держави релігійних організацій та об'єднань (діяльність яких спрямована на поширення релігійної ідеології) в межах несвітського типу держави можна виділити теократичні, ідеократичні та клерикальні типи держави.

Теократичний тип несвітської держави характеризується відсутністю загальнообов'язкової ідеології (нерелігійної чи квазірелігійної) та відокремленням від держави організацій та об'єднань, діяльність яких спрямована на поширення нерелігійної ідеології. Такому типу держави властива залежність від санкціонування релігійних норм з боку держави та тиск релігії на процес державо- та правотворення; уся повнота вищої державної політичної влади належить релігійним лідерам та духовному керівництву, а джерелом права і регулятором державно-правових, політичних та суспільних відносин є релігійно-правові приписи. Наприклад, сучасний Ватикан.

На відміну від теократичного, клерикальний тип несвітської держави характеризується наявністю церковної ієрархії, яка через законодавчо встановлені інститути певним чином впливає на політику держави та всі сфери суспільних відносин. Наприклад, ісламська республіка Іран має світські органи влади (парламент, президент, уряд), які підзвітні та підконтрольні офіційно обраному, головному релігійному та одночасно політичному лідеру країни.

Особливістю ідеократичного типу несвітської держави є відсутність загальнообов'язкової релігії та відокремлення від держави релігійних організацій. У державі ідеократичного типу вся повнота влади належить ідеологічному керівництву, діяльність якого спрямована на поширення ідеології, а джерелом права і регулятором суспільних відносин є ідеологічні приписи. Крім того, існує заборона на вільний світогляд та самовизначення; встановлюється державна загальнообов'язкова ідеологія та її значний вплив на правову систему; відбувається дискримінація віруючих чи громадян, що дотримуються переконань, відмінних від державної ідеології. Цей тип властивий тоталітарним країнам.

Світськими визнаються держави, де існує заборона щодо проголошення будь-якої релігії як державної чи загальнообов'язкової, відокремлення церкви від держави та розмежування сфер їх діяльності. Проте світський характер держави не є перепорою для забезпечення реалізації інтересів та прав релігійних меншин, надання їм фінансової допомоги з державного бюджету. Світський тип держави характеризується: 1) наявністю партнерства держави та релігійних організацій; 2) впливом релігійних правових приписів на правову систему держави, визнанням їх історичною спадщиною та пам'яткою правової системи. На думку І. Понкіна, в межах цього типу держави можна виділити еквіпотенційний, преференційний, контамінаційний та ідентифікаційний типи⁴. Тож доречно буде їх охарактеризувати з метою вдосконалення процесу типологізації держави та подолання односторонності у дослідженні історичного та сучасного типів української держави.

Еквіпотенційний тип світської держави характеризується прагненням досягти можливої позарелігійності та ізоляції релігійних організацій від держави і суспільного життя; удаваною фактичною рівністю всіх релігійних організацій у відносинах з державою; відсутністю з боку держави переваг щодо певної релігії; зведенням діяльності релігійних організацій до рівня приватного життя; заборонаю використання елементів релігійної символіки (релігійного підтексту) у державній символіці та атрибутиці; офіційним тлумаченням світськості національної

правової системи та системи освіти, їх повної позарелігійності. До країн такого типу можна віднести КНР, Південну Корею, Японію⁵.

Щодо преференційного типу світської держави, необхідно зазначити, що він характеризується помірним відокремленням релігійних організацій від держави, наданням з боку держави пільгового режиму існування та діяльності одній чи декільком релігіям, релігійним організаціям, що історично обумовлені.

Особливої уваги заслуговують контамінаційний (від лат. *contaminatio* – зміщення, поєднання) та ідентифікаційний типи світських держав. Контамінаційному типу світської держави властиві наступні ознаки: 1) відсутність чіткого відокремлення релігії від держави та розмежування суспільних відносин, які врегульовані релігійними нормами та нормами позитивного права; 2) високий ступінь впливу релігійно-правових приписів на правову систему держави, що визначається особливостями шляхів виникнення та розвитку держави і права, правової системи та історично зумовленою системою релігійних цінностей. Цей тип держави притаманний Ізраїлю, Лаосу, М'янмі, Таїланду, Шрі-Ланці, ісламським країнам тощо.

Слушною є думка І. Понкіна, що залежно від ступеня впливу релігійних норм на правову систему держави та систему джерел права у межах контамінаційного типу можна виділити: 1) країни, в яких за релігією визнається та закріплюється статус державної релігії. Цим пояснюється відсутність повного відокремлення релігії від держави, істотний вплив на конституційне право і форму правління держави, закріплення за релігійними нормами та принципами загальнообов'язкового характеру та офіційне визнання релігійного судочинства тощо; 2) країни, що мають значний вплив релігійних норм на правову систему. В регулюванні суспільних відносин застосовуються переважно норми та інститути релігійного права; релігійні норми суттєво впливають на зміст конституційного, кримінального права та діяльність органів державної влади. Статус людини визначається та регулюється нормами релігійного права. Такий тип держави притаманний Саудівській Аравії, Судану, Ізраїлю тощо; 3) країни, які належать до традиційно-релігійної правової сім'ї, проте зазнали значного впливу європейської цивілізації, що спричинило обмеження впливу та дії релігійно-правових норм у регулюванні суспільних відносин. Наприклад, Туніс, Туреччина.

Досить поширеним є ідентифікаційний тип світської держави, який визначається розширеним співробітництвом держави з декількома релігійними організаціями. Цей взаємозв'язок пояснюється необхідністю забезпечення гарантій з боку держави щодо реалізації громадянами своїх релігійних інтересів та прав на національно-культурну та релігійну ідентичність. Існують партнерські відносини держави з тими релігійними організаціями, які здійснюють значний вплив на становлення та розвиток державності, у зв'язку з їх історичним значенням у розвитку національної свідомості народу та сприянням розвитку традиційної духовності та культури, що є невід'ємною частиною національної правової системи.

Наведена характеристика нетрадиційних для вітчизняної загальнотеоретичної науки типів держави, відповідно до ступеня впливу релігійних норм на правову систему країни, дає змогу визначити історичний та конкретизувати сучасний тип Української держави. Завдяки детальному аналізу та обґрунтуванню місця релігійних норм у правовій системі та системі джерел права можна зрозуміти особливості сучасного українського права, національної правової системи, що ство-

ювалась і розвивалась на основі столітніх релігійних, національних, історичних і соціальних традицій та звичаїв.

Проблема типологізації Української держави полягає в тому, що країна, поперше, належить до країн романо-германської правової сім'ї, по-друге, вітчизняна історія знає чимало свідчень впливу християнства на формування та розвиток національної правової системи та системи джерел права, що спричинило відображення багатьох релігійних приписів у джерелах права України. Так, за часів правління Володимира окреме місце серед пам'яток княжого законодавства (а отже, державного права) займають «Номоканони» (церковні та цивільні постанови, об'єднані за схожістю змісту), церковні постанови і статuti, які містили норми канонічного та церковного права. Джерелами виступали норми Кормчих книг, які визначали межі впливу норм церковного права Київської Русі на формування позитивного права⁶. У період перебування українських земель під владою Великого князівства Литовського та Польщі, найбільш відомим джерелом права був «Звід канонічного права» (1532 р.). У пам'ятках права періоду Запорозької січі зберігається певне місце за так званим «українським церковним правом», норми якого хоча й не знайшли законодавчого закріплення, щодо регулювання певного кола суспільних відносин, проте були обов'язковими для виконання усіма запорізькими козаками⁷. Крім того, до прийняття Соборного Уложення 1649 р. усі справи, що відносились до юрисдикції церковної влади, розглядалися на підставі канонічного права та у церковному суді (наприклад, справи про злочини проти моральності, про укладання шлюбу та розлучення, суб'єктами яких могли бути представники різних соціальних груп)⁸. Стоглавом регламентувався порядок церковної діяльності та церковних відносин, юрисдикції церковного суду тощо⁹. За цих часів зведена Кормча книга стала основним джерелом як церковного, так і цивільного права у період від Іоанна III до Петра I. Наприклад, її релігійними нормами регулювались шлюбно-сімейні відносини та спадкування, визначалися права та обов'язки мирян у процесі відправлення культу тощо¹⁰. Так, будь-які розпорядження та заходи церковного уряду мали для підданих не тільки церковно-юридичне зобов'язання, а й державно-юридичне, наче вони походять від державного уряду¹¹. В цей період зростає значення нормативно-правових актів, виданих органами державної влади, а використання релігійних норм зводиться до мінімуму.

Під час протистояння між державою та церквою за сфери впливу в XVI-XVIII ст. зберігається дія релігійних норм та ідей. Так, укази та закони, що відносилися до церкви, склали I том «Зводу законів Російської імперії» (1832 р.). За умови, що реалізація релігійних норм забезпечується державним примусом, вони перетворюються на норми позитивного права. Такі норми складали окремі розділи «Зводу законів Російської імперії», і поширювалися на все населення імперії. Зокрема, у Книзі першій «О правах и обязанностях семейственных» («Зводу законів цивільних») ст. 2 містить норму: «монашествующим и посвященным в Иерейский или Диаконский сан, доколе они в сем сане пребывают, брак вовсе запрещается на основании церковных постановлений»; ст. 31: «главным доказательством брачного союза суть приходския (метрическия) книги»¹² тощо.

За часів радянської влади посилювався контроль з боку місцевих органів влади за церковними приходами. Поширювалась атеїстична пропаганда. У подальшому становленні правової системи України використання релігійних норм як джерел позитивного права не відбувається. Тому проблема впливу, співвідношення і

взаємодії релігійних норм з національною правовою системою, системою джерел права та типом держави не стала предметом глибокого аналізу або наукової дискусії. Це зумовлено тим, що релігійні норми до останнього часу не відігравали суттєвої ролі в регулюванні суспільних відносин. З огляду на вищезазначене можна стверджувати, що історично Україні притаманні ознаки контамінаційного типу світської держави.

Сучасний стан державо- та правотворення свідчить про те, що в Україні сформовано ознаки ідентифікаційного типу світської держави. Адже принциповим є положення Конституції України, що церква й релігійні організації в Україні відокремлені від держави. Наголошується на тому, що жодна релігія не може бути визнана державою як обов'язкова. Конституція України, Закон України «Про свободу совісті та релігійні організації» закріпили оптимальні демократичні параметри державно-церковних відносин, принципи свободи совісті (свободи релігії, свободи церкви) в Україні¹³. Аналіз та практика державно-церковних відносин в Україні свідчить, що держава відкрито надає державну матеріально-фінансову підтримку православній церкві або стимулює таку підтримку з боку приватних осіб та організації через запровадження системи податкових пільг, використовуючи церкву при цьому як «державоутворюючу» структуру, свій «духовний атрибут»; залучаючи її до виборчої боротьби тощо.

Нині Україна зберігає окремі ознаки контамінаційного типу світської держави. Цей факт пояснюється визнанням за релігійними нормами статусу історичної пам'ятки системи джерел права та правової системи в цілому. Релігійні ідеї та принципи релігійних норм визначають зміст правових норм та напрями розвитку національної системи джерел права, а отже, правової системи держави. Враховуючи тісний зв'язок релігійних норм та національної правової системи, зазначимо, що релігійні приписи закріплені не тільки у Біблії та історичних пам'ятках джерел права України, а й у чинному національному законодавстві. Так, одна з важливих гарантій – рівність людей перед судом закріплена у положеннях Біблії: «Не зроби кривди в суді: не будеш потурати особі вбогого, і не будеш підлещуватися до особи вельможного, – за правдою суди ближнього свого!» (Левит. 19:15). Цей принцип закріплений у ст. 16 Кримінально-процесуального кодексу України, де передбачено, що «правосуддя здійснюється на засадах рівності громадян перед законом і судом незалежно від походження, соціального і майнового стану... та інших обставин»¹⁴. Крім того, існує безліч інших свідчень про вплив та запозичення змісту релігійних приписів, принципів та ідей у процесі правотворення. Адже саме такі норми перевірені часом, вічні та вагомі для людини, сприяють реалізації їх прав.

Сучасні різноманітні типи світських держав є результатом складних соціальних процесів, на які значний вплив справляють конкретні історичні, політичні, культурні та інші особливості розвитку суспільства в певний період часу. Виникнення та закріплення певного типу світської держави залежить від розуміння місця, ступеня впливу та умов застосування релігійних норм у розвитку правової системи та системи джерел права, відповідного стану відокремлення релігії та релігійних організацій від держави.

Отже, релігійні норми, ідеї та принципи знайшли закріплення у системі джерел права України, чим підтверджується вплив релігійних норм на право, визначаючи його матеріальний зміст та наявність релігійних витоків національної правової системи. Релігійні вимоги, норми, імперативи безпосередньо перетворюються на загальнообов'язкові правила поведінки, правові норми тільки за допо-

могою державно-владного припису, примусу щодо їх дотримання та виконання, шляхом їх державного санкціонування. Таким чином, Україні історично властивий контамінаційний тип світської держави, а на сучасному етапі розвитку утворюються ознаки ідентифікаційного типу світської держави.

1. *Марченко М.Н.* Проблемы теории государства и права: Учебник. – М.: Юристь, 2003. – С. 89. 2. *Тойнби А. Дж.* Постижение истории. – М.: Айрис-Пресс, 2006. – С.117–169. 3. *Бостан С. К.* Проблемы пізнання причин і умов виникнення держави, її поняття та типології / С. К. Бостан // Актуальні проблеми теорії держави та права. Ч. 1 / [С. М. Тимченко, С. К. Бостан, Н. М. Пархоменко та ін.]. – К., 2007. – С. 102. 4. *Понкин И.В.* Правовые основы светскости государства и образования. – М. : Про-Пресс, 2003. – С. 87. 5. Правовые системы стран мира : Энциклопедический справочник / [отв. ред. А. Я. Сухарев]. – 3-е изд. перераб. и доп. – М., 2003. – С. 377, 403–404, 950. 6. Греческая Иверская Кормчая IX–X вв. С собраниями канонов и законов Иоанна Схоластика / [опис. И. Срезневский]. – СПб.: Тип. имп. Акад. наук, 1871. 7. Хрестоматія з історії держави і права України: Навч. посіб. / [упоряд.: Чайковський А. С., Копиленко О. Л., Кривоніс В. М. та ін.]. – К.: Юрінком Інтер, 2003. – С. 43–127. 8. *Тимошенко В.І.* Теократія // Юридична енциклопедія: в 6 т. / [редкол.: Шемшученко Ю. С. (голова) та ін.]. – К., 1998–2004. – Т. 6: К–М. – 2004. – С. 35. 9. Правовые системы стран мира : Энциклопедический справочник / [отв. ред. А. Я. Сухарев]. – 3-е изд. перераб. и доп. – М.: Издательство НОРМА, 2003. – С. 297. 10. *Абдулаев М.И.* Проблемы теории государства и права: Учебник / М. И. Абдулаев, С. А. Комаров. – СПб.: Питер, 2003. – С. 131. 11. Правовые системы стран мира: Энциклопедический справочник / [отв. ред. А. Я. Сухарев]. – 3-е изд. перераб. и доп. – М.: Издательство НОРМА, 2003. – С. 377, 403–404, 950. 12. *Понкин И.В.* Светскость государства. – М.: Изд-во Учебно-научного центра довузовского образования, 2004. – С. 153. 13. *Гениева Е.Ю.* Взаимоотношение церкви и государства / Е. Ю. Гениева // Материалы конференции Межпарламентской Ассамблеи Православ'я (3–4 ноября 2003 г.): Тезисы докл. – М., 2003. – С. 15. 14. *Емченко Е.Б.* Стоглав: исследования и текст. – М.: Индрик, 2000. – 495 с.; Стоглав / [сост., комм. текста Беляев А. В.]. – СПб.: Воскресение, 1997. – С. 23–51.

Д. Д. КОССЕ

ПРАВОВИЙ РЕЖИМ ТА МЕХАНІЗМ ПРАВОВОГО РЕГУЛЮВАННЯ: ОЗНАКИ ТА СПІВВІДНОШЕННЯ

Автор анализирует разные подходы к определению механизма правового регулирования и правового режима, их признаков, применению в науке, при формировании и реализации украинского современного законодательства. Определяется соотношение этих категорий в науке, необходимость их применения в украинском праве и законодательстве.

Author is look into different views in work about definition like categorical concepts of law such as mechanism of legal regulation or legal regime, their factors, actuality adminis-

---

© КОССЕ Дмитро Дмитрович – кандидат юридичних наук, в.о. доцента Чорноморського державного університету ім. Петра Могили